

Magyar Tudomány

VALLÁSKUTATÁS:

Weissmahr Béla, Horváth Pál, Mohay
Tamás, Tomka Miklós, Kamarás István,
Máté-Tóth András és Balogh Margit írásai

ÚJ AKADÉMIAI DÍJAK

KÖRÖSI VALÓSÁGA

KÖNYVEK A KISEBBSÉGEKRŐL

99/5

Magyar Tudomány

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA FOLYÓIRATA. ALAPÍTÁS ÉVE: 1840

CVI. kötet — Új folyam. XLIV. kötet, 5. szám
1999. május

Főszerkesztő

ENYEDI GYÖRGY

Szerkesztőbizottság

ÁDÁM GYÖRGY, BENCZE GYULA, CZELNAI RUDOLF, CSÁSZÁR ÁKOS, KÖPECZI BÉLA,
LUDASSY MÁRIA, NIEDERHAUSER EMIL, SAJÓ ANDRÁS, SOLYMOSI FRIGYES, SPÁT ANDRÁS,
STEFANOVITS PÁL, VAMOS TIBOR

Felelős szerkesztő

HERNÁDI MIKLÓS

Felelős szerkesztő-h.

SZENTGYÖRGYI ZSUZSA

Rovatszerkesztők:

CSATÓ ÉVA (könyvszemle), HALMOS TAMÁS (orvostudomány), KEMÉNY GÁBOR (nyelvtudomány),
MATSKÁSI ISTVÁN (élő természettudományok), PERECZ LÁSZLÓ (társadalomtudomány), SPERLÁGH
SÁNDOR (környezetvédelem, tudáspolitikai), SZABADOS LÁSZLÓ (matematika, fizika), TÓTH PÁL,
PÉTER (szociológia, inergia), F. TÓTH TIBOR (szellemi értékek hasznosítása)

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Nádor u. 7., tel./fax: 317-9524

E-mail: matud@helka.iif.hu

www.matud.iif.hu

Kiadja az Akadémiai Kiadó Rt.

1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19-35., tel.: 204-3976

www.akkrt.hu

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és az MP Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP), 1846 Budapest, Pf. 863. Példányonként megvásárolható a LIBRI Stúdium Könyvesboltban, V. Váci utca 22., a Helikon Könyvesházban, VI. Bajcsy-Zsilinszky út 37., az Írók Boltjában, VI. Andrássy út 45., a Fókusz Könyvtárházban, VII. Rákóczi út 14-16. és a Pont Könyvesboltban, V. Nádor utca 8. szám alatt.

Előfizetési díj egy évre: 3024,- Ft.

Terjeszti a Magyar Posta és alternatív terjesztők.

A folyóiratot a Soros Alapítvány támogatja.

Mohay Tamás

A népi vallásosságról*

Nézőpontok

Bárki, aki csak kicsit is közelebbi ismeretségbe kerül falvakkal és falvakban élőkkel, találkozhat a vallásgyakorlat terén (is) olyan jelenségekkel, amelyek első tekintetre talán furcsák, idegenszerűek, ugyanakkor vonzóan érdekesek, és a megszokottól eltérő magatartásformákat engednek sejtetni. Fiókokból, szekrények mélyéről szentképek tucatjait adják elő, azokon kívül is, amelyek a szobák falain kaptak helyet. Mőron találkoztam olyan idős parasztemberrel, aki feleségének évtizedekkel korábban használt egykori cselédkönyvét ragasztotta tele a legkülönbélebb szentképekkel. Másutt egy elhalt asszony szobájából vagy félszáz imakönyv és imalap került elő egy évszázadra visszanyúló időből. Gyimesben egy asszonnyal sötét este másfél órás sietős úton értünk ahhoz a házhoz, ahol többekkel együtt éjszakába nyúló közös rózsafüzér-imádságra gyűltek össze. Útközben pontosan ismertetett egy sor útba eső keresztet, templomot, temetőt. Ugyancsak Gyimesben egy idős özvegyasszony szobájában négy hosszú fehér gyertya állt a szobában: a saját majdani koporsójához készítette elő őket. Sok vidéken a falvakban a misék előtt és után a már és még teljes létszámban ott levő hivek jó negyed órás közös imádságokat mondanak valamelyik asszony vagy férfi vezetésével. Közei falvak népe rendszeresen eljár egymás templombúcsújára. Nagyobb kegyhelyekre távoli vidékekről is érkeznek csoportos vagy egyéni zarándokok. Hasonló jelenségekkel sokféle érdeklődéstől vezetve találkozhatnak kutató néprajzosok, antropológusok, szociológusok, lelkipásztorok és bárki más; s éppoly sokféle attitűdtől vezetve, a tárgyilagos megfigyeléstől a felvilágosító buzgalomig, a néplelek iránti rajongástól a lenéző idegenkedésig, a hagyományok megmentésének szándékától a lelkiismeretes felleltározásig. Mindez nemcsak nálunk, hanem szerte Európában és a világon így van, a legkülönbélebb kulturális és vallási környezetekben. Csodás jelenések, gyógyulások, tömegeket vonzó természetfeletti jelenségek szinte megszámlálhatatlan sokasága tartható számon, ezek sűrűbben fordulnak elő kisebb régiókra kiterjedően, valamivel ritkábban, de szinte minden generáció idején kontinentális vonzásokörrel (mint Fatima, Lourdes, Medjugorje Mária-jelenései). Világos tehát, hogy valami módon léteznek olyan *határok*, amelyeknek két oldalán a vallásosságnak eltérő mintái érvényesülnek, a szim-

*Tekintettel arra, hogy a téma minden vonatkozásának könyvtárnyi szakirodalma van, a részletes hivatkozás szétfeszítené e tanulmány keretét. Ezért a jegyzetek és az irodalom nem a részletes dokumentálást, hanem inkább a további tájékozódást szolgálhatja.

bólumoknak más és másfajta értékelése, értelmezése elfogadott; s nem minden alap nélkül mondhatjuk azt, hogy ami ezeknek a még megglehetős körvonalazatlan határoknak egyik oldalán van, az a népi vallásosság körébe tartozik.

Néprajzi-antropológiai nézőpontból közelítve a fogalomhoz, elméletileg lehet mintegy jellemzőszerűen beszélni azokról a határokról, amelyek a népi vallásosságot elválasztják a nem népi vallásosságtól; rá lehet kérdezni e határok létrejöttére, fenntartásukra, létjogosultságukra, természetükre, dimenzióikra. Másik lehetőségként, ha elfogadunk egy, a népi vallásosságot valamennyire kirajzoló határt, beszélhetünk arról, mi minden van a határ egyik és a másik oldalán. Sorra vehetnénk, mi mindent tartottak és tartanak a népi vallásossághoz tartozónak, noha egy ilyesfajta szemle belátható terjedelemben voltaképp aligha érne véget. Természetesen elővehetünk standard összefoglalásokat, kutatástörténeti és elméleti összefoglalásokat is¹; mindamellett néhány példára szükség van ahhoz, hogy érzékeltethessük a népi vallásosság néhány általánosnak mondható jellemzőjét. Célunk a következőkben annyi, hogy ez utóbbiakat röviden összefoglaljuk — részben a nem ezen a területen szakember olvasók érdeklődésére számítva, részben azokéra, akik tudományos vagy gyakorlati munkájuk során szembetalálkoznak a kérdéskörrel.²

Szorosabban vett tárgyunkat Pócs Éva a Néprajzi Lexikonban (1980) a következőképpen határozza meg: „népi vallásosság: a hivatalos vallás népi gyakorlata és tudatformái, kiegészülve a parasztság hitében és gyakorlatában fellelhető más eredetű, ill. spontán keletkezésű elvekkel és gyakorlattal, ezekkel egy rendszerben, azonos funkcióban működve.” Voigt Vilmos definíciója a Kulturális kisenciklopédiában (1986) némileg tömörebb, ugyanakkor tágasabb: „a hivatalos, ill. tételes vallások megjelenése a nép körében, elsősorban annak szellemi kultúrájában, intézményei révén azonban szociális kultúrájában is”. E definíciók, s rövid kifejtésük a műfaj szabta határokon belül jelzi, hogy a népi vallásosságra mintegy „felülről”, a tételes vallások felől szokás nézni, valamint azt is, hogy a téma nálunk elsősorban a néprajztudományt foglalkoztatja; vallásszociológiai, valamint teológiai megközelítéseket főként a nemzetközi kutatásban találunk.

Az a néprajzkutató, aki manapság Magyarországon a népi vallásosságról és annak kutatásáról beszél, kétségtől elvonulva nehézségekkel találja magát szemben, s ezek másfajta, mint ezelőtt huszonöt vagy ötven évvel. Ötven éve szinte a felfedezés erejével hathatott, ha valaki kommentárokkal kísért fényképek sorozatát adta ki vallási témájú tárgyakról és ünnepi szokások vallási vonatkozásairól. Ugyanakkor Bálint Sándor kutatási összefoglalása a népi vallásosságról sorra vehette mindazokat a cikkeket és könyveket, amelyek a parasztság körében fellelhető, a hivatalos egyház által csak félig elfogadott vagy megtúrt vallásgyakorlati formákat rögzítették a néprajz, az egyháztörténet és más tudományok körében; valamint javaslatokat tehetett arra vonatkozóan, hogy a még meglevő hagyományok és emlékek közül mi mindent érdemes tovább kutatni.³ Egy ilyen szemle nem kevés anyagot vonultathatott fel (annak ellenére, hogy a harmincas években megjelent reprezentatív összefoglalás, a Magyarországi Néprajza még szinte mellékesen, alig néhány oldalon tesz említést a népi vallási hagyományokról), egyúttal azonban meg is maradt a közvetlen valóság közelében, és legfőbb célul a meglevő ismeretanyag kiegészítését, arányosabbá, mélyebbé tételét tűzhetette ki. (Nagy kár, hogy megírása idején nálunk ez már nem jelenhetett meg — csak évtizedekkel később.) Általánosításra, többféle tudomány nézőpontjának egyesítésére egyelőre aligha lehetett gondolni.

Aki huszonöt-harminc éve szólt meg a népi vallásosságról, annak meg kellett küzdenie egy sor ideológiai, tudománypolitikai értetlenséggel, és bármilyen megálapítást vagy felfedezést tett, esernyőszerűen kellett maga fölé olyan tekintélyeket vagy ideológemákat tartania, akik és amelyek megvédehték a hátrányos következményektől. Védekező állásban egyszerre kényszerült az eredmények folytonos, szinte a felnagyítással felérő igazolására és arra, hogy a „menteni, ami menthető” lendülete

és pátosza folytán tovább és még tovább gyűjtsön.⁴ Erdélyi Zsuzsanna fontos érdeme az, hogy az archaikus népi imádsághagyománynak a szaktudományba való első „beemelése” után rögvest hozzáfogott a nemzetközi összehasonlításhoz, s minden további kutatás számára igen magasra tette a mércét.⁵ Mások az elszánt gyűjtésnél, tények rögzítésénél maradtak meg, és olykor igen pontos leírásokat alkottak.⁶ Nagy eredmény volt, ha nagy sokára kötetbe gyűjtve megjelenhettek „tanulmányok a népi vallásosság köréből” — azonos alcímmel kettő is, mindkettő Bálint Sándor emlékének szentelve, ám eltérő szerzőgárdával.⁷ Ez (is) mutatja, hogy a kutatási területen dolgozók még távol állnak attól, hogy közös szellemi műhely létrejöttét lehessen várni. Általánosításra, többféle nézőpont egyesítésére ilyen körülmények között továbbra is aligha lehetett eredményesen vállalkozni.

A mai nehézségek több tényezéből adódnak. Egyrészt tagadhatatlan, hogy a sokáig kedvezőtlen kutatási körülmények ellenére Magyarországon, ill. a magyar nyelvterületen tekintélyes mennyiségű tapasztalati anyag halmozódott fel a néprajzban. Ebben elévülhetetlen érdemei vannak azoknak, akik az elmúlt huszonöt évben egymás után léptek színre, és folytatva, részben kitágítva a korábbi kutatási paradigmákat, résztanulmányok és összefoglalások sorát alkották meg.⁸ Ugyanakkor új követelmények és elvárások is megfogalmazódnak. A világ igen jelentős mértékben kitágult; ennek következtében ma már nálunk sem lehet a népi vallásosságról úgy beszélni, hogy ne vennénk tekintetbe: a jelenségek, fogalmak és kutatások számos eltérő kulturális és vallási környezetben is jelen vannak. Hol húzzuk meg a határt? Meddig menjünk el? A kérdés hasonló értelemben vetődik fel tudományközi vonatkozásban: hiszen a népi vallásosság számos olyan problémát vet fel, amelyekről érvényesen szól a vallások szociológiája, összehasonlító története, filozófiája, a mentalitás és társadalomtörténet is.

Manapság már kézbe vehetünk néhány jól használható összefoglalást a népi vallásosságról. A *Magyar folklór* c. egyetemi tankönyvben a téma még nincs benne⁹; a Magyar Néprajz c. kézikönyvsorozat VII. kötetében már a címben ott szerepel a népi vallásosság, benne tartalmas fejezetekkel, sajátos módon felekezeti bontásban (egységes nézőpont és összefoglalás nélkül, sok átfedéssel). Nálunk 1991-ben Bartha Elek fejtegette ki elgondolásait a nagyközönség számára. A Mircea Eliade szerkesztésében 1987-ben megjelent *Encyclopaedia of Religions* több áttekintő cikkben foglalkozik a népi vallásosság (popular religion/religiosity) fogalmával, megjelenési formáival.¹⁰ Mindezekből igen sokat merítettünk a következők során. Egy monografikus áttekintés természetesen nem nélkülözhetné a nemzetközi kutatásban már meg született vallásantropológiai, vallásszociológiai, teológiai összefoglalásokat sem.¹¹

Általános fogalmak

A fentebb idézett definíciókra utalva azt mondhatjuk, hogy népi vallásosság nyilvánvalóan csak ott van, ahol valamilyen értelemben van *nép*. Természetesen maga a nép-fogalom is több különböző értelemben használatos. Nálunk a fogalom — német megfelelőjéhez hasonlóan — a reformkor óta voltaképp a falusi és mezővárosi (illetve tanyai) parasztsággal azonosult leginkább. A „Volk” egyúttal egyfajta kulturális közösség letéteményese, hordozója; ebben az értelemben messzemenően fogalmi talaja jövőt alakító szándékoknak, művelődési és politikai programoknak. Ezért lehet a „népi” jelzőt olyan erős pozitív vagy negatív érzelmi felhangokkal együtt is érteni. Egy időben erősen kompromittálódott; szinte kikopott a tudományos szóhasználatból, s német nyelvterületen mostanában talán éppen angolszász hatásra kezdik újra használni, némiképp megváltozott értelemben. Az angol „folk” és a „popular” kifejezés ezzel szemben nem hordoz olyan erős érzelmi felhangokat, hanem inkább „köznépi” értelmű, szembeállítva az elittel.¹² (A „népi” mellett a hazai szak-

nyelvben is kezd teret kapni a „populáris” jelző, mint a kultúra egy szeletének, aspektusának jelzője.) Fontos látni, hogy voltaképp egy hierarchikus gondolkodásmódból eredő gyűjtőfogalommal van dolgunk, amelyet a társadalomban sokféle módon *felül* levők alakítottak ki az alattuk állókra értve, és akarva-akaratlan befoglalták idegenkedő vagy épp lelkes kívülállásuk érzelmi felhangjait is. A „popular religion” vagy a „folk religion” angolszász nyelvterületen használt fogalma éppen ezért nem teljesen pontosan fedi azt, amit magyarul „népi vallásosság”-nak, németül „Volksfrömmigkeit”-nek vagy „Volksreligiosität”-nek nevezünk: valamivel szélesebb értelmű, voltaképp inkább a „köznépi vallásosság” felel meg neki, és nincs olyan szoros kapcsolatban a népi vallásosság („vallási”) néprajzi vizsgálatával.

Vallási oldalról közelítve azt mondhatjuk, hogy népi vallásossággal ott találkozunk, ahol tételes vallás jelen van a társadalomban, s ez rendelkezik azzal az intézményrendszerrel, amely képes a vallást „hivatalossá”, illetve „uralkodóvá” tenni, azaz a vallás értelmezésének, gyakorlásának, átadásának a specialistáit kinevelni és ennek hosszabb időbeli folytonosságát fenntartani. A kereszténységnek, a judaizmusnak, a buddhizmusnak és az iszlámnak, hogy csak négyet említsünk a nagy világvallások közül, egyaránt megvan a maga „népi vallásosság”-a. Találhatunk közös jellemzőket, s olyanokat is, amelyek a népi vallásosságot egyiken vagy másikon belül jellemzik. Ugyanakkor van olyan érvelés is, amely szerint nincsen szükség-szerűen ellentét a népi és a „hivatalos” vallásosság között.¹³ Mindez nem azt jelenti, hogy a népi vallásosságot csupán mintegy az hozná létre, hogy a társadalomban megjelenik a tételes/hivatalos vallás; a helyzet ennél összetettebb. Mindenfajta jelen és múltbeli ismert emberi kultúra szerves részét alkotta az a szinte beláthatatlanul sokféle módon megfogalmazott tudás, hogy az emberi élet nem kizárólag a földiekhez, hanem valami módon az égiekhez, a transzcendenshez is kötődik; hogy a szellemi világ és a szellemi teljesítmények nem kizárólag a technikai teljesítmények, a megélhetés körülményeinek jobbításának eszközei, hanem attól függetlenül is léteznek és életalakítók. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a tételes vallások illetve a világvallások mintegy rendezik, rendszerbe foglalják az ember alapvetően adott vallási érzékenységet, tapasztalatát, tudását, s túl azon, hogy normákat szabnak vagy tetteket fogalmaznak meg, a hétköznapi élettel való találkozás során módosulnak is. Természetesnek kell tartanunk, hogy eközben maguk is sokat átvesznek, felhasználnak mindabból, amire épülnek; egyes formák adott időben bekerülnek, más formák pedig inkább perifériára szorúlnak; tehát sokkal inkább beszélhetünk kölcsönhatásokról, mintsem arról, hogy a hivatalos vallásosság és a népi vallásosság valamiféle egyoldalú alá-fölérendeltségi viszonyban különülne el egymástól.¹⁴ Éppen ezért némi fenntartással kell kezelnünk azokat a felvetéseket, amelyek például keresztény egyházi hatásokat vagy befolyást mereven szembeállítanak „pogány” maradványokkal, a hitvilág és a szokásrend „pogány” elemeivel; hiszen azok is valóságos vallási igényből és tapasztalatból születtek meg. Sejthető, hogy a kölcsönhatások folytán előálló, olykor meglepően szívos egységek éppen azért tudtak sok nemzedéken keresztül tovább élni, mert valahol mélyen belső rokonság fűzte össze a két — vagy több — póluson elhelyezkedő vallási világokat.

Népi vallásoságnak tarthatunk legalább kétféle, nem teljesen azonos dolgot: egyrészt a „nép” teljes vallásosságát abban a társadalmi és kulturális környezetben, amikor népről beszélhetünk, beleértve a vallás gyakorlatának minden formáját, a teljes hitrendszert, annak megfogalmazásait, egyfajta „teológiáját” is. Szűkebb értelemben a népi vallásosság fogalmkörébe csak a hivatalos egyházi befolyástól többé-kevésbé függetlenül vallásgyakorlat tartozik; még szűkebben az, ami azzal éppenséggel ellentétes, ha nem egyenesen tiltott. Ilyenformán például az út menti kereszték állítása és gondozása a népi vallásosság körébe tartoznék, a vasárnapi misehallgatás viszont nem; a rózsafüzér-társulat vasárnapi titokcseréje igen, a litániák nem; a népének éneklésmódja igen, a kántorok orgonatudása nem. Jó-

magam inkább hajlok az első, tágasabb értelmezésre, minthogy ez látszik összhangban lenni a tapasztalatokkal, s ez hagy meg szerves egységben egymással szorosan összetartozó dolgokat. Ha így értjük a népi vallásosság fogalmát, akkor jogosult feltenni az egyik legnehezebben megválaszolható kérdést: hogyan járul hozzá adott emberi, a „nép”-hez tartozó legkülönbébb közösségek életének teljességéhez a vallás; hogyan szerveződik egységbe a kulturális hagyományokkal sajátosan összefonódott vallási formák gazdagsága, amelyek közt a „hivatalosak” és a „népiek” egyaránt helyet kapnak. Végso soron azt kérdezhettük, milyen erők tartják meg generációk során, évszázadokon és évezredekén át azt a vallási hagyományvilágot, amely a maga sajátos módján jól érzékelhetően különbözik és összefonódik az intézményes vallásossággal.

A fentiekkel szorosan összefügg az, hogy a népi vallásosság fogalma is mintegy gyűjtőfogalomként értelmezhető. Beleérthető a szentire, a szakrálisra irányuló fokozottabb érzékenység, s ami ezzel együtt jár, a szakrálisnak a teljes hétköznapi és ünnepi kultúrát erőteljesebben átjáró szerepe. A palócok vagy a moldvai magyarok népi vallásosságában nálunk többen leirtak ilyesfajta fokozott érzékenységet egyéni és közösségi szinten egyaránt. Ezt követően mintegy a szent helyek fogalmának térbeli kiterjesztése alapján jogosultnak látszott a „szakrális táj” fogalmának bevezetése is.¹⁵ A népi vallásosság fogalmába továbbá beleérthető a köznapi vallásgyakorlat felfokozottan folklór-jellege, ami a maga módján rendszert alkot: búcsijárások, szentek és szentképek tisztelete, olykor a giccsel is magába foglaló saját képi izlésvilág. Nem kétséges, hogy például a csatkaí búcsúra felvonuló vásári árusok díszített gyertya, szentkép, rózsafüzért stb. készlete, illetve az ott megvásároltakból összeálló tárgye gyűttesek a népi vallásosság körébe tartoznak, és az igényeknek, több oldalról jelentkező sajátos együttesében formálódnak. Beleérthető ezen felül a népi vallásosság fogalmába sok olyan szokásmaradvány is, amelyek valamikor beilleszkedtek egy vallásgyakorlat rendszerébe, később viszont értelmük elfelejtődött, kiürült, pusztá formassággá változtak. Sok kereszténység előtti vallási forma talált helyet átértelmezve a kereszténységben, s minden más világvallásban is megtalálhatók egykori termékenységritusok vagy átmeneti ritusok maradványai, a lineáris szemben a ciklikus időfelfogás nyomai olyannyira, hogy ezeket szinte szinkretikus rendszerként is fel lehet fogni.¹⁶ Ilyenformán a népi vallásosság egy igen szerteágazó viszonyrendszerbe illeszkedik, amelynek tágabb kerete a vallásnak egy adott társadalomban érvényesülő formája.

A kereszténység népi vallásossága

Egy újabb vallástudományi enciklopédia megfogalmazásában a kereszténység hatókörében a népi vallásosság (popular Cristian religiosity) általában úgy írható le, mint a vallásos kifejezések, gyakorlatok, formák és attitűdök együttese azon nagyszámú keresztény körében, (1) akik minimális formális vallási nevelítésben részesültek; (2) akiknél a vallási és a kulturális viselkedésformák igen szoros szimbiózisban vannak egymással; (3) akik hangsúlyozzák a vallás szerepét időbeli, materiális szükségleteik szempontjából. Mindezek a tényezők általában tértől, időtől és társadalmi helyzettől függően különböző arányban vannak jelen. Noha a népi vallásosság bármely magyarázatában ezeket szükséges tekintetbe venni, mégsem tekinthetők kizárólagos tényezőknek; éppoly fontosak azok a történelmi körülmények is, amelyek közepette a különböző népek találkoztak a kereszténységgel.¹⁷

A kereszténység népi formái felfoghatók az „elit” kereszténységének ellentétéként, noha alighanem csak korlátozott értelemben, és úgyelve arra, hogy az ellentétet ne feszítsük túl. Ez utóbbi a művelt nyugati kereszténységet, mint uralkodó formát jelenti, amelyet az utóbbi századokban erőteljesen befolyásolt a felvilágosodás ra-

cionalizmusa, a szekularizáció folyamata és az individualizáció, az egyéni tudás és az egyéni felelősség előtérbe kerülése. A kereszténység ebben a formájában a hit erkölcsi és funkcionális értékeit hangsúlyozza, s kevésbé értékeli annak misztikus, szimbolikus és ünnepi dimenzióit. Innen nézve a népi vallásosság a Redfield-i értelemben vett „kis hagyomány” körébe tartoznék, mint a kereszténység valamiféle „alacsonyabb(rendű)” formája.¹⁸

A népi vallásosság lényegileg együtt jár a kereszténységgel mint világvallással, és végigvonul a kereszténység egész történelmén; tehát nem valamiféle véletlenszerű vagy ideiglenes jelenség. A római katolikus és az ortodox egyházak körében inkább találkozhatunk vele, mint protestáns környezetben, mert előbbiek erősebben hangsúlyozzák a szentségi szimbólumokat, utóbbiak pedig előtérbe állítják a racionális magyarázatokat, és kevésbé látszanak türelmesnek más vallási formákkal szemben. Ugyanakkor ez a megállapítás is egyre inkább relativizálódik azzal összefüggésben, hogy a protestantizmus teret hódít nem európai kultúrák körében is. A vallásilag sokszínű területeken, ahol a keleti és a nyugati hagyomány több ága is találkozik (ilyen pl. Erdély), a kölcsönös átvételek és keveredések folytán a kutatók szemében a népi vallásosságnak valóságos kincsesbányái alakulhatnak ki. Nehezen képzelhető el olyasfajta „elit” vallásosság, amellyel egy időben és helyen ne lennének fellelhetők népi vallási formák is. Sok jel mutat arra, is, hogy olykor az elit is mintegy igénybe vesz eszközöket, formákat a népi vallásosság köréből. Mi másnak tarthatjuk például azt, hogy 1983-ban a magyar egyház feje, az esztergomi bíboros érsek a magyar korona mását helyezte el az egyik ősi Mária-kegyhely, Márianosztra kegyképén, ezzel szimbolikusan megerősítve Szent István király ezer évvel korábbi országfelajánlását néhány évvel a korona visszaszolgáltatása után?

A jelenkori népi vallásosságnak minden bizonnyal a középkori keresztény Európa a bölcsője. A középkor folyamán, s előbb, a római birodalom kései századai során találkoztak a későbbi európai népek (kelták, germánok, frankok, szlávok, magyarok stb.) azzal a keresztény hittel és kultúrával, amely szorosan összeszővődött a görög-római kulturális formákkal, civilizációs berendezkedésekkel. A találkozásnak egyik lényeges jellemzője, hogy az esetek tekintélyes részében folytonos mozgásban levő, és a néppé alakulás sokféle fázisát bejáró népek ismerkedtek meg számukra idegen és ismeretlen vallással, hogy aztán azt fokozatosan átvegyék, s közben különböző mértékben megtartsák saját korábbi vallási hagyományaik egy részét is. A népvándorlás kései epizódjaként a Magyarországra költöző kunok és jászok éppúgy a kereszténység felvétele révén lettek, lehettek letelepült népek, mint évszázadokkal korábban a magyarok, vagy még előbb a germánok, frankok, szlávok.

E helyen természetesen nem lehet feladatunk a középkori Európa népi vallásosságát tárgyalni. Ebben szerepet játszott a bizánci kereszténység mellett a 10–11. században a cluny reformmozgalom, amit szerte Európában a bencés kolostorok alapoztak meg. A cluny szellemiség a kegyességet szoros kapcsolatba hozta a szentekkel, Jézus és Mária nevével, az eucharisziával és a halállal. A keresztes háborúk idején az ereklyék széles körű tisztelése és a nagy távolságra induló zarándoklatok terjedtek el. A 12–13. században a ferencesesség, a megújulás újabb népi mozgalma ehhez hozzátett még néhány áhitatformát, amelyek aztán a népi vallásosság részei lettek: Krisztus szenvedéstörténetét (passió), a bellehemi jászlat, a keresztutat, valamint igen sokféle imaszöveget, amik vélhetően az apokrif imahagyományban szerte Európában tovább éltek.

A kora újkorban, a 16–18. században a katolikus újjáépítési mozgalmak, a barokk kegyességi formák sokat tettek hozzá a népi vallásosság gazdagságához. Amerika evangelizálásának korában az ibériai félsziget népei körében a népi kegyesség gazdag formái éltek. Az új földrészeire érkező, főként spanyol és portugál misszionáriusok ezek közül választhatták ki a legalkalmasabbakat. Főként a jezsuita missziók honosították meg azokat a „megértő” módszereket, amelyek nemcsak Ame-

rikában, hanem Ázsiában és Kanadában is a helyi kultúrák elmélyült ismeretére alapoztak, és idővel a saját feletteseik és a római központ rosszallását is kiváltották, mert túlzottnak találták az alkalmazkodást. Így az európai népi vallásosság sokféle keveredett a helyi vallások elemeivel (amiket olykor át is értelmezett), később pedig az afrikai rabszolgák egykori törzsi eredetű hagyományaival. A kereszténység és más vallások keveredése azután a szinkretizmusnak is számos válfaját hívta életre, különösképp a Karib szigetvilágban, Braziliában és az Andok magashegyi vidékein. A népi kereszténység széles körben elterjedt Afrikában, Latin-Amerikában és Ázsia egyes részein, különösen a Fülöp-szigeteken. Európában az utóbbi évszázadokban a szekularizáció és a racionalizáció jelentősen meggyengítette erejét, de tapasztalhatjuk, hogy milyen sokféle formában talál utat ma is kisebb-nagyobb közösségekben. A búcsújárásoknak, a zarándoklatoknak, a szent helyek turizmussal kevert áhítatos felkeresésének manapság is szinte áttekinthetetlen gazdagsága virágzik Santiago de Compostellától a mexikói Guadalupe kegyhelyéig.

A keresztény népi vallásosság jellegzetességei

A népi vallásosságban (Pócs Éva fentebb idézett definíciójára támaszkodva is) feltétlenül *rendszer*t kell látnunk, vagyis nem csupán esetleges kuriózumok, tetszés szerint és véletlenszerűen összeválogatott elemek kusza egyvelegét; inkább valamiféle olyan szerves egységet, amelyben olykor diszfunkcionális elemek is helyet kaphatnak és tartósan fennmaradhatnak. Véleményem szerint ez lényeges különbség sokféle új vallási mozgalomhoz, vagy a köznépi vallásosság mai, sokféle tapasztalható töredezettségéhez viszonyítva. Nem feltétlenül tartozik tehát a népi vallásossághoz mindenfajta köztemberi vallásgyakorlat, sem manapság, sem régebben. (Joggal mondhatjuk azt, hogy ha minden köztemberi vallást egyúttal népi vallásosságnak tartanánk, nem sokra mennénk a fogalommal annak túlságos tágassága miatt.) A népi vallásosságot ezért (sem) tarthatjuk „örök”-nek, folytonosan megújulásra képesnek: igenis szét tud esni, ki tud ürülni, még ha sokféle tesz is tanúságot igen nagyfokú belső ellenálló erőről. Keveset tudunk arról, hogyan maradtak némelyek kívül a népi vallásosságon abban az időben, amikor ez az élet egészét átfogta, s az efféle „devianciákat” hogyan szankcionálták. Ismertebbek a másik irányból, a hivatalos egyházi tanítás felől a népi vallásosság felé tartó „elhajlások”, amik közül néhány ismertté vált esetet vizsgálati tanúvallomások, vallatási jegyzőkönyvek őriztek meg a kora újkorból.¹⁹ A rendszer-jelleg azzal függ össze, hogy a népi vallásgyakorlat igen szoros összefüggésben van a — többnyire erősen lokális természetű — kultúra egészével, attól nehezen választható el. Vallásgyakorlat és kultúra egymást kölcsönösen átjárja: a kulturális formák szinte mind szakrális oldallal is rendelkeznek, s a szakralitás, az egyéni és közösségi üdvösségre törekvés nem elkülönült, hanem a szimbólumokon keresztül gazdagon beágyazott része az életnek hétköznapi és ünnepek egyaránt.

Egyfajta optikai csalódásnak kell tekinteni azt a szemléletet, amelyik a keresztény népi vallásosságot mint önálló, önellátó, független rendszert látja és látatja, és megfélekedzik arról, hogy e rendszerben kitüntetett szerepe van a hivatalos vallásgyakorlat jelenlétének és intézményes lehetőségeinek. A kölcsönhatások nyilvánvalóak, ha pl. arra gondolunk, hogy a vasárnapi mise, illetve istentisztelet hétről hétre kapcsolatba hozta a hivatalos és a népi vallásgyakorlatot, nem beszélve az egyházak sokféle egyéb jelenlétéről, az áldásoktól a szentelményekig. A papok és a szerzetesek tekintélyes része szakmázásánál fogva belülről ismerhette meg az áhitatformák népi gyakorlatát. A gyakran és szívesen forgatott ima- és énekeskönyvek többnyire nem a szájhagyományból születtek, a liturgia, az ünnepek naptári rendjét nem a nép szabta meg, hanem átvette, alkalmazkodott hozzá és felruházta saját

értelmezéseivel, szokásaival. Az egyházi szempontból laikus nép (ide értve azok jó részét is, akik társadalmi értelemben feljebb álltak) számos szent szöveget és szimbólumot használhatott, ám sokkal kevésbé volt birtokában azoknak az eszközöknek, amelyek révén — akár a saját maga által megalkotott — szövegeket és szimbólumokat hivatalossá tehetett vagy intézményesíthetett volna. A népi vallásosság mindennek következtében kétségkívül keresztény módon fejezi ki magát, és középpontjában az üdvösség elérése áll. Másfelől olyan értékeket és eljárásokat is hangsúlyoz, amelyek nem állnak teljes összhangban a hivatalos kereszténységgel: a szentek ünnepei például hangsúlyosabbak lehetnek, mint Krisztus megünneplése a liturgiában, a bőjtnek lehet mágikus megrontó célzata is, ahogy a más rítusúaknál mondott misének is (Erdélyben például, ahol a román ortodox pópákhoz nemcsak katolikusok, hanem reformátusok is eljárnak mind a mai napig).

A népi vallásosság rendszerének fontos tárgyi összetevőit jelentik a gazdagon burjánzó szimbólumok, amik színekben, virágokban, gesztusokban, öltözetben, tárgyakban, feliratokban, épületegyüttesekben, öltének testet. Oltáregyleti tagok felvirágoznak oltárokat, az úrnap körmenetre elkészítik a virágszőnyegeket és a sátrakat; a búcsúra gyalogosan vonulók zászlójuk meghajtásával köszöntenek útmenti kereszteket; szentnek tartott források körül a mosdásnak, a vízmerítésnek nemzedékekre visszanyúló rituális formái rögzültek (pl. Mátraverebélyen, Csatkán stb.). Jellemzőek továbbá a nagyszabású közös mozgások, határjárások, búcsús menetek; a képeknek, szobroknak, tárgyaknak a kiemelt jelentősége, vagyis a vizuális szimbólumok tisztelete. Hasonlóképpen sokféle szöveg, főként imádságok, amelyeknek hivatalos és apokrif változataiból egyaránt igen sokat és hosszút ismernek, és hosszasan, mintegy a paraszti munkában tanúsított kitarással végzik egyénileg is, közösségben is. Nem kevésbé fontos összetevő a hagyományos formák továbbadásának, a belenevelésnek a képessége,²⁰ amire e helyütt csak utalunk, s aminek átfelmódolását érdemes lenne alaposabb vizsgálat tárgyává tenni.

A népi vallásosság közösségi, *kollektív* jellege elvitathatatlan. Ez nem csak az olyan, gyakran nagyszámú résztvevőt megmozgató eseményekben mutatkozik meg, mint körmenetek, búcsújárások, ünnepi misék.²¹ E jelentős vallási események során a népi vallásosság jelentős közösségi megszólító erővel rendelkezik. Legalább ennyire fontos, hogy a vallási formák, kifejezések és gyakorlatok a közös helyi tudáskészlet szerves részét alkotják: tudják, kinek hol a helye a templomban, mikor és ki állította az út menti kereszteket és ki gondolzza őket; számon tartják a templom felszerelését, díszítik a terítőket, virágot visznek a szobrokra; sok a közös illetve közösségi imaforma és imaalkalom. Érdekes kettősség figyelhető meg ebben a közösségi megszólító erőben: egyfelől lokális érvényű (s ezért a messzebből érkező esetleg furcsának, idegenszerűnek találja még akkor is, ha maga is aktív részese a saját népi vallási hagyományának) — másfelől néhány fontos szerkezeti azonosság folytán (amikre eddig utaltunk) olykor meglepően tágas körben biztosítja a szinte akadálytalan „átjárást” és megértést. Gondoljunk arra, milyen nagy számban találkozhatunk olyan egyszerű falusi asszonyokkal, akik megjárták a nagy európai zarándokhelyeket (Lourdestől Rómáig és Fatimáig), és a legnagyobb belső átéléssel tudnak beszélni élményeikről, vagy hogy milyen sokfelől érkezett embertömeg számára jelent sokat manapság Csiksomlyó, mely hosszú évszázadokon keresztül egy periférián fekvő regionális hatósugarú kegyhely volt. Ebben a rendszerben a vallás (ahogy többnyire semmi más sem) nem egyéni ügy — s ez persze azzal is jár, hogy az individualizálódott jellegű „elit” kereszténység oldaláról nézve gyakran hiányzik belőle a személyes döntés. Ezért van az, hogy olyan szoros a népi vallásosság és a népi hitvilágnak, hiedelemrendszernek kapcsolatrendszere is, amivel viszont ezúttal nem foglalkozunk részletesen.²²

A közösségi jelleg mint háttér előtt olykor szembevető plasztikussággal emelkednek ki egyének, „szentemberek” a népi vallásosságban, a jelek szerint nem csak

a legutóbbi, modern korban. Férfiak és nők különös érzékenységgel és képességgel mintegy egybefogják egy-egy közösség vallási hagyományvilágát, pontosan ráéreznek környezetük lelki igényeire, a maguk lehetőségeire, s megtalálják az eszközöket ahhoz, hogy a kettő között gyümölcsöző kapcsolatokat teremtsenek. Vannak köztük, akik buzgó imádkozók; mások látomásokban részesülnek, mennyei üzeneteket közvetítenek, fogadalmakat teljesítenek, keresztek, kápolnákat emelnek, énekeket szerznek, búcsús csoportokat, rózsafüzér társulatokat, engesztelő virrasztásokat szerveznek, olykor gyógyítanak is, halottakkal társalognak; egyszóval a többieknél magabiztosabban közlekednek a földi és az égi szférák között. Tevékenységüket sokszor kísérte gyanakvás vagy kifejezett rosszallás hivatalos egyházi részről; máskor megtalálták a hangot papokkal, és sikeresek voltak a népi és az elit szférák közötti mozgásban is.²³

A népi vallásosság gyakorlott a vallási tapasztalatok kicserélésében, vagyis a maga módján, egy adott közegen belül messzemenően *kommunikatív*. Bárki, aki csak egyszer is részt vett egy nagyobb búcsújáráson, tapasztalhatta, milyen sokféle találkozás zajlik le ilyenkor, s hogy a vallási tapasztalatok átadásának, közös megformálásának milyen tág tere nyílik ilyen alkalmakkor. A körmenetek, búcsújárások és zarándoklatok sok ember számára Istennek azt a különös kegyelmét testesítik meg, hogy ezek lehetnek az évi vallási tapasztalatuk csúcspontjai. A kommunikatív jelleg ezen túl generációk között is érvényesül: nemzedékről nemzedékre igen szívesen képesek a bevált formákat továbbadni, az új és új gyermeki nemzedékeket bevezetni a vallásgyakorlásba, a hitbe.

A népi vallásosságban az imádság és a vallási szimbólumok az Istennél való különösen hatékony *közbenjárás* eszközeiként kapnak hangsúlyt. A befolyásolás igénye persze minden, a természetfölöttivel folytatott érintkezésben jelen van, de a hivatalos keresztény vallásokban ehhez rendszerint társulnak másfajta, dicsőítő, hálaadó imádságok is. A népi kereszténységben Isten folyamatosan eljár gyermekei javára/érdekében, s ez a gondoskodás (gondviselés) befolyásolható a hívők ígéreteivel és bizonyos áhitatformákkal. Innen érthető ezen „eszközök”, mint például a szentek tisztelete, bizonyos ünnepek, szent helyek és hatásos imák sokfélesége és olykor szinte „üzleti” jellege. Isten hatékony jelenléte megmutatkozik a természetben, a szentképekben, a szent helyeken, és a vallással kapcsolatban álló tárgyakban, mint a gyertya, szenteltvíz, rózsafüzér, képek. Mivel a szív, az érzés és a költői beszéd olyan fontos a népi kultúrákban, nemkülönben vallások egész sorában, az Istenhez való viszonyt olyan szimbólumokkal fejezik ki, amelyek kevésbé az értelmet, mint inkább az érzelmi világot érintik meg. Sok esetben a vallási és a kulturális gyakorlat összeszőződése során annyira túlhangsúlyozódnak a kulturális dimenziók, hogy hosszabb távon a vallási cselekmények már szinte nélkülözik a tudatos vallási értelmet. Lelkipásztorok szempontjából sokszor éppen ez az egyik leginkább zavaró jellegzetesség²⁴; ilyenkor szokták például a csodás gyógyulásokért adott ajándékok értéktelenebbjét kiselejtezni, értékesebbjét pénzzé tenni, vagy az öltöztetős Mária-szobrok ruháit erősen megválogatni ill. az egész szokást tiltalmazni, a halotti torok mulatozásba átcsapó résztvevőit megrovólag koprédikálni.

A kereszténység népi formái hangsúlyozzák az élet és a halál, valamint a szenvedők és a gyengék vallási dimenzióját. Az emberélet fordulói, a születés, a házasság és a halál Isten előtt zajlanak, és benne nyernek értelmet. Ahogy a fejlődés és növekedés, úgy az enyészet és elmúlás is természetesen kerül a maga helyére. Kiemelt jelentősége van a halálnak, ezt különösen sok rituáléval veszik körül: gondoljunk a siratásra, a temetés és a halotti körüli szokások sokaságára²⁵. Mindez azt is magyarázza, hogy miért van olyan nagy jelentősége az ide tartozó szentségeknek és szentelményeknek. A népi vallásosság keretei között az emberek sokszor gyakorlati módon tudatában vannak annak, hogy az emberi szenvedés elkerülhetetlen, s hogy ennek Krisztus milyen új értelmet adott. Készségesen, olykor szinte beletörődve

elfogadják a szenvedést Isten akarataként, titokként (misztérium), s ez az attitűd bizonyos értelemben a fatalizmust sem nélkülözi. A koldusokban, betegekben, öregekben, özvegyekben, árvákban, a szenvedőkhöz, gyengékhez való viszonyban is láthatóvá válik az Isten jelenléte: nem elvontan, hanem a feléjük irányuló törődés, a gondoskodó szeretet által, (ami tagadhatatlan a másfelől kétségtelenül gyakori eltasztás, nemtörődömség mellett is). Ebben az értelemben a népi kereszténység nem csak a rituális megjelenésekben, hanem a szegények közötti szolidaritás és könyörületesség által is meg van alapozva.²⁶

Jézus Krisztus (mentális) képének kiemelt jelentősége van a népi vallásosságban. Ez a kép összetett és ellentmondásos. Egyfelől Jézus olyan hatalmas Isten, aki valahol a távolban van és csodákat tesz. Krisztus embersége mintegy beárnyékolódik; sokkal fontosabb Jézus hatalmához folyamodni, mint követni őt és tanítását. Másfelől ott van a keresztes és a szenvedés mély tisztelete. A megfeszített Krisztus közel van a néphez, mindig kész rá, hogy meghallgassa az imát és hogy a szeretet forrása legyen. A másik kiemelkedően fontos szereplője a népi vallásosságnak (különösen a katolikus hagyományban) Szűz Mária alakja, aki a maga hangsúlyozott női mivoltával évszázadok óta mintegy ellensúlyozza a hivatalos egyházi szervezet férfiközpontúságát, és érzelmi azonosulást kínál sokaknak, akik egy patriarchális színezetű (Atya)istenképpel nehezen tudnak mit kezdeni²⁷. A Mária-tisztelet sokszor és sok helyen a profán női ideálnak adott szakrális jelleget (mint pl. a középkorban a Napba öltözött asszony-ábrázolások). Feltűnő, milyen szorosan kötődik a Mária-tisztelet ábrázolásokhoz, szobrokhoz — akár még képek és szobrok másolatainak másolataihoz is, a modern korban gyári tömegtermékként terjesztett formákban is.

Perspektívák

A népi kereszténység alapvető jellegét tekintve kétségkívül konzervatív, amennyiben mélyen bele van gyökerezve a vallási és kulturális hagyományokba, és a nép kulturális identitásának szerves része marad; amellett megtalálhatjuk benne az érzékenységet az újra, a fogékonyságot korábban ismeretlen formák iránt, és gyakorta a meglepő kezdeményezőképesseget is. Ez utóbbira példa lehet, ahogy az írásbeliség a ponyvanyomtatványokon keresztül szerves részévé vált a kereszténység népi vallásosságának. Magyarországon főként a 19. században. A népi kereszténység többé-kevésbé túlélte a felvilágosodás kulturális nyomását, a racionalizmust és a szekularizációt — noha persze igen nagyot változott eközben. Kiderült, milyen fontos szerepe van abban, hogy tömegek maradtak keresztények, különösen Európán kívül.

Az utóbbi évszázadban egy igen fontos változás zajlott le a népi kereszténység alakulásában: főként falusi/rurális jelenségből igen sok helyen fokozatosan városivá változott. A népi vallásosság, amely hagyományosan falusi jellegű, fokozatosan a nagyvárosok szegény népességére is kiterjed, s eközben jelentős változásokon megy keresztül. A városi népi vallásosság kevésbé tömeges, kevésbé kollektív, egyre inkább a családhoz és a privát gyakorlathoz kötődik, s közben kevésbé feltűnővé és kevésbé kifejezővé válik. Kulturális öröksége nem olyan erőteljes, mint a korábbi falusi környezetben volt. Sok gyakorlat és szimbólum teljesen elmaradt, mások azonban, amelyek illeszkednek az újfajta munkákhoz és életstílusokhoz, helyet kapnak. A nagyvárosi népi vallásosság az utóbbi évtizedekben az egyházak számára is erős kihívást jelentett: szembe kellett nézni azzal, hogy társadalmi konfliktusok megoldási kísérletei vallási alapviszonyokat is átértelmeznek, új megvilágításba helyezve a nép és a papság viszonyrendszerét.

További változást az úgynevezett civil vallás (civil religion) látókörbe kerülése hozott. Az a körülmény, hogy a modern államok politikai vezetése legitimációs célokból vallási szimbólumokat is felhasznál, miközben vallási tartalmuktól jórészt

tudatosan megfosztja őket vagy egyszerűen minden ilyesféle kikopik belőlük, oda vezet, hogy számos ember kerül(het) napi érintkezésbe velük, ami sok ponton érintkezik a népi vallásossággal, ám el is tér tőle

A népi vallásosság Magyarországon sok tekintetben szívósabbnak mutatkozott századunkban, mint pl. a népművészet, a mese- és balladamondás vagy az ünnepi szokások. Ebben vélhetően közrejátszott, hogy az általános vallásellenesség közepette erősebben érvényesültek a védekező reakciók, a „csak azért is” mentalitása. Aligha kételkedhetünk abban — bár ilyen irányú elmélyült kutatások egyelőre nem folytak, s ezért jobbára a köznapi tapasztalatokra, emlékezésekre vagyunk utalva —, hogy a nyilvános vallásgyakorlás szabadságának korlátozása, a templomlátogatók, a gyermekeiket hittanra járók demonstratív figyeltetése, a retorziók lehetőségének folytonos lebegtetése vagy a keményebb fellépés nem csak ahhoz vezetett, hogy sokan (félelemből, egzisztenciális érdekből) elfordultak a vallástól; hanem ahhoz is, hogy rejtett, kis közösségekben fenntartsanak olyan vallásgyakorlati formákat, amelyek avatatlanok szeme elől rejtve történtek. Nem tarthatjuk teljesen véletlennek vagy esetlegesnek azt, hogy az archaikus népi imádsághagyomány felfedezése Magyarországon éppen a hatvanas évek végén történhetett meg, akkor, amikor kezdett némi remény látszani arra, hogy a vallásukat nyilvánosan is gyakorlókkal szembeni korábbi kemény elnyomás valamelyest enyhülhet. A legfelsőbb tudományos s ugyanakkor egyházi támogatással megindult gyűjtőmozgalom ország-szerte s határokon túl is emberek sokaságában tudatosíthatta egy apokrif népi imádsághagyomány költői és vallási értékeit, s ezen keresztül közvetve azt az igazolást is megadhatta, hogy a vallás egyéni és közösségi értelme minden ilyen irányú várakozás ellenére sem szűnt meg. Az üldözések folytán az intézményes egyházak keze is sok tekintetben meg volt kötve, ezért kevésbé tudtak érvényt szerezni modernebb irányzatoknak, ugyanakkor kevésbé került a szemük elé sok olyasmi, amivel szemben esetleg kifogásokat támaszthattak volna. Eközben voltaképp kényelmesen támaszkodhattak a népi vallásosságban kétségtelenül meglevő nehézkedési erőre, ami elhozta az embereket a templomba a nehéz időkben is, sok esetben anyagi-fizikai támogatást nyújtott üldözött egyháziaknak, és egy korlátozott körben a biztonság érzetét sugallhatta.

Közben viszont lassacskán meggyengültek a népi vallásosság tartópillérei, legfőként a közösségek összetartása és összetartozás-tudata. Mivel jellegéből fakadóan kevésbé alkalmas a tudatos alkalmazkodásra, a megújulásra, a népi vallásosságot is elérte a hagyományok általános megszakadása. Magyarországon a népi vallásosság a falusi életformák gyökeres átalakulása folytán manapság már csak nyomaiban lelhető fel: egykori rendszeréből csak a peremterületeken és a fokozottabban hagyományörző „szakrális tájak”-on maradtak fenn szigetek — ahogy ez a néphagyomány más részrendszereivel is megtörtént. Ehhez járult a radikálisan új kommunikációs csatornáknak, a rádióknak, a televízióknak a térhódítása, a generációk közötti kapcsolatok minden korábbinál fokozottabb megszakadása, az értékek általános válságának terjedése. Éppen ezért a falkak idős generációinak tradicionális vallásossága nem minden további nélkül azonosítható a népi vallásossággal, s alighanem csalódnia kellene annak, aki ennek valamiféle újjáéledését, reneszánszát várná vagy akarná előmozdítani.

A népi vallásosság lebecsülő felfogása — ami a nyugati elitiek részéről gyakran társul a kulturális felsőbbrendűség tudatával — a modern, szekularizált tudományosság kialakulásával és a pozitívizmus térhódításával 19. és 20. század első felében fejlődött ki. Napjainkban ez átfogó újraértékelésen megy keresztül azzal párhuzamosan, ahogy fokozatosan nyilvánvalóvá válnak a szekularizálódott és racionalizálódott kereszténység határai: az elitiek egyre inkább ráébrednek saját kulturális korlátaikra és arra, hogy az életet és a vallást mennyire egydimenziósan fogták fel, s egyre inkább felismerik a népi kultúrák kulturális, vallási és érzelmi

értékeit, a bennük rejlő bölcsességet. Mindez egyelőre két területen tapasztalható: a felfokozódott kutatói érdeklődésben, valamint abban, ahogyan bizonyos népi vallásossági formák és események mintegy túllépve saját közegükön, szerepet kapnak a nemzeti kultúraépítés és identitás-kifejezés terén is. Apokrif imákat tartalmazó lemezek jelennek meg, ütszéli feszületek képei kerülnek lakásokba, tévéműsorok és albumok népszerűsítene a falusi vallási eseményeket, kápolnákat. Az egyik leglátványosabb példa Magyarországon az a folyamat, ahogy a pünkösdi búcsújárás szinte nemzeti kegyhellyé avatta Csiksomlyót; élő televíziós közvetítés, reprezentatív személyiségek, szervezett csoportok tucatjainak jelenléte, rendszeres sajtóbeszámolók (újabbban már interneten is) fémjelzik e folyamatot.

Mindeme változásoknak még két oldalát érdemes aláhúzni, illetve hipotetikusán megfogalmazni. Az egyik a népi vallásosság rétegződésére, a másik az intézményesülési lehetőségeire vonatkozik. Sejthető, hogy a népi vallásos gyakorlatok és ismeretek a régebbi és a közelebbi múltban sem voltak egységesek, hiszen maga a „nép” is rétegződött társadalmilag is, kulturálisan is, és különböző csoportjai eltérő mértékben lehettek kapcsolatban az elit különböző csoportjaival. Úgy tűnik, hogy a modern kori változások ezt a fajta rétegzettséget még inkább felerősítették. Nehány példa és jelenség (mint a márianosztrai kegykép fentebb idézett megkoronázása az esztergomi érsek által) arra utal, hogy a népi vallásosság némely megnyilvánulási formája újabban korántsem korlátozódik az elit „alatti” társadalmi csoportokra, hanem utat talál máshová is. A példák szaporítása nélkül is látható, hogy voltaképp valódi igények mozgatják formák, gyakorlatok, szimbólumok átvételét. Hasonló lehet a háttérben annak is, ahogy a modern korban intézményesülési lehetőségekhez jut a népi vallásosság sok része, vagy a „hivatalos” egyházi intézményrendszer hallgatólagos vagy aktív támogatásával működik. A karizmatikus megújulási mozgalmak sok vonatkozásban emlékeztetnek a népi vallásosság jellegzetességeire, mint ahogy engesztelési mozgalmak, imahadjaratok, kápolnák, kálváriák, keresztek létrehozására és fenntartására létrejött szövetségek és egyesületek is.

Hogy miért fontos a népi vallásosság ismerete, arra természetesen többféle válasz is adható. Ha bármilyen vonatkozásban értékeket látunk megnyilvánulási formáiban — s erre megvan minden alapunk —, akkor az értékek pontosabb ismerete hozzásegíthet saját értékeink felismeréséhez, viszonyítási pontokat adhat, és adott esetben gazdagíthatja pl. a vallási nevelés eszköztárát is. Ha társadalomtudományi szempontból tekintjük, akkor fontos lehet mindannak ismerete, ami akár a maga rendszerszerű teljességében, akár töredezetten tömegek mindennapi életét befolyásolja vagy befolyásolta. Ez az ismeret támpontokat adhat a szavak, a képek, a szimbólumok, a vallási rendszerek működésmódjainak pontosabb megértéséhez. Teológiai és lelkipásztori szempontból ugyancsak többféle megközelítés lehetséges: hiszen lehetnek, akik a népi vallásosságban az eredményes lelkipásztori működés legfőbb akadályát látják (nem minden alap nélkül, ha egyfajta tradicionális lelkipásztori modellre gondolunk); mások pedig differenciáltan megtalálják benne a segítő támaszokat, az érintetlenül hagyható hagyományokat és azokat a pontokat is, amelyekkel kapcsolatban fontos lehet a rosszallást kifejezni. Egy biztos: világszerte egyre kevésbé lehet tekintet nélkül elmenni a népi vallásosság jelenségei mellett, és tudni kell, hogy még bőven van mit megismerni e téren.

JEGYZETEK:

- 1 Bartha 1991; Galílea 1987; Long 1987; Messenger 1972; Rahner et al. 1987; Yoder 1974.
- 2 E helyen tehát nem a „vallási néprajz” ismertetése a célunk, amit sokan a néprajz egy részterületeként tartanak számon. E címen 1987 óta könyvsorozat is jelenik meg Dankó Imre, Küllös Imola, Molnár Ambrus, Bartha Elek szerkesztésében.
- 3 Manga 1948; Bálint 1987. Vö. Eröss 1998., ugyanabban az időben született nagygényű áttekintés.

- 4 A felemás, de a maga módján kivételezett helyzetű Kardos László kísérlete egy falu vallási életének monografikus megírására voltaképp folytatatlan maradt. Kardos 1969.
- 5 Erdélyi 1976, 1988, 1991.
- 6 Székely 1996.
- 7 Tüskés szerk. 1986; Erdélyi 1991b. (Az egyetlen, mindkettőben szereplő szerző Szigeti Jenő.) Vö. Néphit ... 1990.
- 8 Barna—Bálint 1991; Bartha 1980, 1991; Dankó - Küllös 1987, 1991, 1994; Lengyel - Limbacher 1997, Lovász 1994, S. Lackovits 1991, 1997; Nagy 1989; Tanczos 1995, Tüskés 1986, Tüskés—Knapp 1996.
- 9 Ortutay 1979. A kötet a hatvanas években készült egyetemi jegyzetként, utóbb kiegészítve jelent meg könyv alakban.
- 10 Dömötör 1991; Bartha 1991; Eliade 1987.
- 11 Csak példaként utalok Beck 1990; Ginzburg 1991; Otto 1997 munkáira, nem említve Durkheim, Weber, Mauss, Malinowski, Lenski, Berger, Luckmann, Eliade, Geertz, Le Roy Ladurie, Bourdieu, Turner és mások vallástudományi munkásságát. A népi vallásosságra vonatkozóan további bő nemzetközi irodalom található egy tematikus folyóiratszámomban: Greinacher—Mette 1986.
- 12 Burke 1984; Hofer 1994.
- 13 Lanternari 1982.
- 14 Rahner 1987.
- 15 Bartha 1992; Detrichné 1990; Lengyel—Limbacher 1997.
- 16 Hori 1968; Yoder 1974.
- 17 Galílea 1987.
- 18 Redfield 1960.
- 19 Híres könyvében Carlo Ginzburg (1991) elemzi annak a molnárnak a világképét, akiről főként ilyen források alapján tudjuk, hogyan gondolkozott.
- 20 Bálint 1977, 1978, 1985; Erdélyi 1976.
- 21 Bálint—Barna 1994; Turner 1978; Tüskés 1986.
- 22 Vö. Frank—Hoppál 1980.
- 23 Bálint 1942; Sávai—Gryneus 1994; Barna 1998.
- 24 Alszeghy 1991.
- 25 Kunt 1987.
- 26 Számos példát erre az önéletrajzi elbeszélésekben és az élettörténetekben találni. Vö. 1983; Kiss 1986.
- 27 Volly 1982.
- 28 Harmati 1984.

IRODALOM:

- Alszeghy Zoltán S. J. 1991 Vádoltak padján. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (Szerk. Erdélyi Zsuzsanna) Budapest 13-26.
- András, Emerich — Morel, Julius (Hg.) 1991 Die Wallfahrtsorte Südwestpannoniens. Wien (UKI-Berichte über Ungarn)
- Bálint Sándor 1942 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Budapest
- Bálint Sándor 1977 Ünnepi kalendárium I—II., Budapest (Új kiadás: 1998)
- Bálint Sándor 1978 Karácsony, húsvét, pünkösd, Budapest
- Bálint Sándor 1985 Szeged—Alsóváros. Templom és társadalom. Budapest
- Bálint Sándor 1987 A magyar vallásos népelet kutatása. In: Vallási néprajz 3. Szerk. Dankó Imre — Küllös Imola. Budapest, 8—66.
- Bálint Sándor — Barna Gábor 1994 Búcsújáró magyarok. Budapest
- Barna Gábor 1998 (Szerk.) Szentemberek — a vallásos élet szervező egyéniségei. Szeged—Budapest (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 1.)
- Bartha Elek 1980 A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban. Debrecen
- Bartha Elek 1991 A népi vallásosság. In: Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Szerk. Gesztelyi Tamás. Budapest. Akadémiai Kiadó, 188—201.
- Bartha Elek 1992 Vallásökológia. Szakrális ökoszisztémák szerveződése és működése a népi vallásosságban. Debrecen
- Beck, Rainer 1990 Népi vallásosság és társadalomtörténet. In: A német társadalomtörténet-írás új útjai. Szerk. Vári András. Budapest, 38—57.
- Burke, Peter 1984 A populáris kultúra a történelem és az etnológia mezsgyéjén. Ethnographia XCV. 362—373.
- Dankó Imre—Küllös Imola (szerk.) 1987 Vallási néprajz III. Budapest

- Dankó Imre—Küllös Imola (szerk.) 1991 Vallási néprajz V. Debrecen (Molnár Ambrussal)
- Dankó Imre—Küllös Imola (szerk.) 1994 Vallási néprajz VI. Debrecen (Bartha Elekkel és Molnár Ambrussal)
- Detrichné Török Zsuzsa 1990 Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál. *Szociológia* 223—237.
- Dömötör Tekla (főszerk.) 1991 Magyar néprajz . Népszokás. Néphit, népi vallásosság. Budapest
- Eliade, Mircea ed. 1987 *The Encyclopaedia of Religions* 1—16. New York
- Erdélyi Zsuzsanna 1976 Hegyet hágek, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest
- Erdélyi Zsuzsanna 1988 Archaikus népi imádságok. In: Magyar Néprajz V. Budapest, 692—748.
- Erdélyi Zsuzsanna 1991a Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Erdélyi Zsuzsanna szerk.: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 51—142.
- Erdélyi Zsuzsanna szerk. 1991b Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest
- Erőss Alfréd 1998 Lelkipásztori néprajz. Gyulafehérvár
- Fél Edit 1983 *La vinaigre et le viel. La vie d'une paysanne hongroise* par Margit Gari. Paris. Plon
- Frank Tibor—Hoppál Mihály (szerk.) 1980 Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I—II. Budapest
- Galilea, Segundo 1987 Popular Christian Religiosity. In: Eliade 1987. 440—442.
- Ginzburg, Carlo 1991 A sajt és a kukacok. Budapest, Osiris
- Greinacher, Norbert—METTE, Norbert (hg.) Volksreligiosität. Concilium Jg. 22.Heft 4.
- Harmati, Béla (ed.) 1984 *The church and civil religion*. Geneva
- Hofer Tamás 1994 Népi kultúra, populáris kultúra: fogalomtörténeti megjegyzések. In: Kisbán Eszter (szerk.): Parasztkultúra, populáris kultúra és a központi irányítás. Budapest, MTA NKI
- Hori, Ichiro 1968 *Folk Religion in Japan*. Chicago, 1968, Midway Reprint (1983)
- Kardos László 1969 Egyház és vallásos élet egy mai magyar faluban. Budapest
- Kiss Mária Hortensia 1986 Tűzpróbára tétetett. H.n. é.n. (Budapest)
- Kunt Ernő 1987 Az utolsó átváltozás. Budapest
- Lanternari, Vittorio 1982 *La religion populaire: prospective historique et anthropologique*. Archives de Sciences Sociales des Religions 53. 121-143.
- Lengyel Ágnes—Limbacher Gábor 1996 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat
- Lesslie, Charles ed. 1960 *Anthropology of Folk Religion*. New York, Vintage Books
- Long, Charles 1987 Popular Religion. In: Eliade 1987. 442—452.
- Lovász Irén 1994 A szakrális kommunikáció. Népi imádságok pragmatikai, antropológiai megközelítése. Kandidátusi értekezés, kézirat
- Manga János 1948 Magyar katolikus népelet képekben. Budapest
- Messenger, John C. 1972 Folk Religion. In: *Folklore and Folklife: An Introduction*. Ed. Dorson, Richard M. Chicago. 217—232.
- Nagy Olga 1989 A törvény szorításában. Budapest
- Néphit, népi vallásosság ma Magyarországon. Budapest, 1990.
- Ortutay Gyula 1979. (szerk.) A magyar folklór. Budapest
- Otto, Rudolf 1997 A szent. Budapest
- Rahner, Karl et al. (szerk.) 1987 Népi vallásosság. Bács
- Redfield, Robert 1960 *The Little Community*. Chicago, University of Chicago Press
- Sávai János—Grynaeus Tamás 1994 Tüdő Vice betegei. Szeged (Devotio Hungarorum 1.)
- S. Lackovits Emőke szerk. 1991 Népi vallásosság a Kárpát-medencében I. Veszprém
- S. Lackovits Emőke szerk. 1997 Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Veszprém—Debrecen
- Steinfurst, Susan 1992 *Folklore and Folklife. A Guide to English—Language Reference Sources*. Vol 1—II. New York—London, Garland Publishing Inc.
- Székely László 1996 Csiki áhitat. Budapest
- Tánczos Vilmos 1995 Gyöngyökkel gyökerezteél. Csíkszereda
- Turner, Victor 1978 *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. New York, Columbia University Press
- Tüskés Gábor (szerk.) 1986 „Mert ezt Isten hagyta ...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest
- Tüskés Gábor 1986 Búcsújárás a barokk kori Magyarországon. Budapest
- Tüskés, Gábor—Knapp, Éva 1996 Volkfrömmigkeiten in Ungarn. Dettelbach: Röhl.
- Volly István 1982 Karácsonyi és Mária-énekek. Budapest
- Vrijhof, Peter H.—Waardenburg, Jacques, ed. 1979 Official and popular religion. Mouton, the Hague
- Yoder, Don 1974 ed. Symposium on Folk Religion. Western Folklore Vol. XXXIII. No. 1.